

2023, 12 (1), 351-372 | Araştırma Makalesi

Din Değişirme Konusunda Ortaya Konulan Bilimsel Yaklaşımlar

Sümeyye ASAN¹

Öz

Son yıllarda özellikle Avrupa ve Amerika'da din değişirme ve dönüştürme kalıpları hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Antropologlar, tarihçiler, psikologlar, sosyologlar, teologlar ve psikoterapi alanında çalışanlar da dahil olmak üzere çok çeşitli akademik disiplinlerin birçok üyesi bu konuya ilgi göstermiştir. Makalemizde din değişirmenin geleneksel ve modern çalışmaları, bazı seçilmiş araştırmacılar aracılığıyla gözden geçirilerek kullandıkları bazı temel temalar, modeller ve metaforlar ele alınmıştır. Bu yaklaşımlar; kapsamları, aralıkları, iddiaları, yöntemleri, konuları, temel varsayımları ve iç tutarlılıkları açısından oldukça önemlidir. Buna göre din değişirme sosyolojisi üzerine çığır açan çalışmalardan biri, L. Lofland & R. Stark'ın ünlü makalesi "Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective (1965)" başlığını taşımaktadır. Bu çalışmayla din değişirme çalışmalarında pasifist yaklaşımdan aktivist yaklaşıma doğru bir kırılma gerçekleşmiştir. Roger Straus'ın, "Religious Conversion as a Personal and Collective Accomplishment" (1979) adlı çalışması din değişirmeyi birey ve grup odaklı ele alması bakımından önemlidir. James Richardson'ın "The Active vs. Passive Convert: Paradigm Conflict in Conversion/ Recruitment Research" (1985) çalışması ise aktif ve pasif din değişirme kavramları arasındaki paradigma çatışmasına yer vermiştir. Max Heirich'in "Change of Heart: A Test of Some Widely Held Theories About Religious Conversion" (1997) adlı çalışması çeşitli sosyolojik dönüşüm teorilerini incelemiş, mevcut sosyolojik dönüşüm çalışmasının çoğunun geçerliliğini sorgulamıştır. Snow & Machalek'in 1984 yılında yapmış olduğu "The Sociology of Conversion" adlı çalışmada yeni dini hareketler kapsamında din değişirme konusu ele alınmış, gençlerin bu dini gruplara neden ilgi gösterdikleri, gruplardan nasıl haberdar oldukları ve bu gruplara katılımlarıyla ilgili olarak yaşadıkları deneyimlere yer verilmiştir. Yine dönüşüm sürecini anlamaya yönelik birçok araştırma Lofland & Stark'ın (1965) "süreç modeli" tarafından yönlendirilmiştir. Söz konusu model, bu tarz çalışmalarda din değişirme sürecinin genel bir versiyonu olarak ele alınmıştır. Dönüşüm konusunu sosyolojik açıdan ele alan son çalışmalardan bir diğeri ise; Lewis Rambo'ya aittir. L. Rambo yedi aşamalı bir dönüşüm süreç modeli ortaya koyarak alana değerli bir katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler

Din, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Değişirme, Dönüşüm.

Asan, S. (2023). Din Değişirme Konusunda Ortaya Konulan Bilimsel Yaklaşımlar . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 12 (1) , 351-372 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1240008>

Geliş Tarihi	20.01.2023
Kabul Tarihi	21.03.2023
Yayın Tarihi	27.03.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

2023, 12 (1), 351-372 | Research Article

Scientific Approaches to Converting Religion

Sümeyye ASAN¹

Abstract

In recent years, a great deal of research has been done on the patterns of conversion and conversion especially in Europe and America. Many members of a wide range of academic disciplines have taken an interest in this topic including anthropologists, historians, psychologists, sociologists, theologians, and those working in the field of psychotherapy. In our article, traditional and modern studies of conversion are reviewed by some selected researchers, and some of the main themes, models and metaphors they use are discussed. These approaches are very important in terms of their scope, range, claims, methods, topics, basic assumptions and internal consistency. According to this; one of the groundbreaking studies on the sociology of conversion is the famous article by J. Lofland & R. Stark entitled "Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective (1965)". With this study there was a break from the pacifist approach to the activist approach in religious conversion studies. Roger Straus in his work titled "Religious Conversion as a Personal and Collective Accomplishment" (1979) is important in terms of handling religious conversion in an individual and group focus. James Richardson's "The Active vs. Passive Convert: Paradigm Conflict in Conversion/Recruitment Research" (1985) on the other hand, included the paradigm conflict between the concepts of active and passive conversion. Max Heirich's "Change of Heart: A Test of Some Wide Held Theories About Religious Conversion" (1997) has examined various theories of sociological transformation, questioning the validity of most current sociological transformation studies. In the study titled "The Sociology of Conversion" by Snow & Machalek in 1984, the subject of conversion within the scope of new religious movements was discussed, and why young people showed interest in these groups, how they were informed and their experiences were included. Again many studies to understand the transformation process have been guided by the "process model" of Lofland and Stark (1965). The Lofland & Stark model has been considered as a general model of the conversion process in studies. One of the last studies that deals with the subject of transformation from a sociological perspective; L. Rambo. L. Rambo made a valuable contribution to the field by presenting a seven-stage transformation process model.

Keywords

Religion, Sociology of Religion, Psychology of Religion, Conversion, Transformation.

Asan, S. (2023). Din Değişirme Konusunda Ortaya Konulan Bilimsel Yaklaşımlar . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 12 (1) , 351-372 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1240008>

Date of Submission	20.01.2023
Date of Acceptance	21.03.2023
Date of Publication	27.03.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Marmara University, Social Sciences Institute, Philosophy and Religious Studies PhD Program, İstanbul, Türkiye, s.cevsen@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6551-5548

Giriş

Din değiştirme genel olarak; kişinin yeni bir dini geleneğin inançlarını kabul ettiği ve önceden sahip olduğu dini inançlardan uzaklaştığı süreç olarak tanımlanabilir. İslam dininde başka dinden İslam'a geçenler için "ihtida" kelimesi kullanılırken, İngilizcede din değiştirme "conversion" kelimesiyle karşılır. "Conversion" kavramı; bir kişinin sahip olduğu gelenek içinde dini yoğunluğun artmasını, bir gelenekten diğerine geçişi veya daha geniş bir gelenek içinde bir alt gruptan (örneğin mezhep) diğerine geçişi içermektedir. Din değiştirme Yeni Ahit'te kullanılan Yunanca kelimeye "metamelomai" bakılırsa endişeli veya stresli bir süreç olabilir. Bu fikir orijinal olarak İncil'e dayanmaktadır. Elçilerin İşleri Kitabı'nda anlatıldığı gibi Aziz Pavlus, Kudüs'teki ilk Hıristiyanlar'a zulmeden birisidir. Ancak Şam yolunda bir vizyon görür: Birdenbire gökten bir ışık parlar sonra yere düşer ve kendisine "Saul, Saul, bana neden zulmediyorsun?" diyen bir ses duyar. Saul "Sen kimsin?" der. Sonra Rab, "Ben İsa'yım" diye cevap verir (Elçilerin İşleri 9: 3-5). Saul daha sonra Pavlus adını alır ve bir havari olur. Onun dönüşüm deneyimi hem teolojik dönüşüm modellerini hem de din psikologlarını büyük ölçüde etkilemiştir. İncil'de anlatılan bu hikâyeye dayanarak başlangıçta din değiştirme "anlık bir olay" olarak düşünülmüş, kişi dramatik dönüşüm olarak bir kriz yaşamışsa bu geçerli kabul edilmiştir. Bu bakımdan Tarsus'lu Saul'un Havari Pavlus'a dönüşümü, gerçek dönüşümün bir prototipi olarak ele alınmıştır (Paloutzian et al. 1999: 1051).

Din değiştirme kavramı sosyal bilimlerin gelişmesiyle ilk kullanıldığı yer olan Hıristiyan teolojisinden ayrılmaya başlamıştır. Böylece dönüşüm, "benzersiz ve hayatta bir kez yaşanabilecek bir deneyim" şeklindeki ilk Hıristiyan düşüncesinin ötesine taşınmıştır. Uzun yıllar boyunca dini dönüşüm³ mekanizmaları incelenmiş, ilk çalışmalar psikoloji bilimi tarafından ortaya konulmuştur. Konuyla ilgili olarak çalışmaların ilki, din bilimi alanında çalışmalarıyla tanınan William James'a (1842-1910) aittir. Dinsel Deneyimin Çeşitleri kitabının 9. ve 10. bölümlerini din değiştirme konusuna ayıran W. James; din değiştirenlerin anlatımlarına dayanan farklı vakalar üzerinde dini dönüşümü incelemiştir (James, 1985: 193). Dini dönüşümle ilgili ilk çalışmalar konuyu psikolojik olarak inceleme çabası içerisinde olsalar da zamanla bu durum değişmiş ve özellikle 1970'li yıllardan itibaren artış gösteren Yeni dini hareketler bunda etkili olmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmalarda ise, kişilerin yeni dini gruplara katılımının gönüllü olarak değil; zihnin denetimi, beyin yıkama, aldatılma gibi yollarla olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak bu yaklaşım daha sonraları sosyologlar tarafından eleştirilmiştir. Karmaşık ve kompleks bir yapıya sahip olan din değiştirme olgusunun sosyal faktörler göz ardı edilerek açıklanamayacağı anlaşılmıştır. Böylelikle dini dönüşüm ancak 1970'li yıllardan itibaren sosyolojik araştırmaların konusu haline gelmiştir. Buna göre birden fazla faktörün etkileşimiyle gerçekleşen dini dönüşüm konusu üzerine Batı'da çok sayıda araştırma yapılmıştır. Dini dönüşümün ani-tedrici, aktif-pasif, içsel-dışsal olup olmadığı üzerine yapılan pek çok tartışma, zaman içerisinde bu olgunun tek boyutlu olamayacağını anlaşılmaya başlanmıştır. Bu yüzden dini değişimin ve dönüşümün kimlik, kişilik, benlik durumlarını etkilemesinin yanı sıra kültürel, sosyal, dini ve kurumsal yönleri barındıran, psikolojik, sosyolojik ve sosyal psikolojik yönleri olan karmaşık bir olgu olduğu ortaya koyulmuştur (Kirman, 2004: 80-83).

³ Bu makalede dönüşüm kavramı, "din değiştirme" olarak yani insanın önceden sahip olduğu dinini terk ederek farklı bir dine veya mezhebe geçmesi anlamında kullanılmıştır.

Din araştırmalarında din değiştirmenin hem bir olay veya olayları hem de yavaş yavaş gelişen dinamik, ancak çoğu zaman tamamlanmamış bir süreci gerektirdiği anlaşılmıştır (Paloutzian, 2014: 2011). Kling'e göre dönüşüm, bir şeyden bir şeye harekettir. Süreci dinamik ve çok yönlüdür. Dönüşüm kelimesinin anlamı bile kişiden kişiye veya ortamdan ortama değişebilir. Farklı zamanlarda ve yerlerde yerel inanç topluluklarının aracılık ettiği din değiştirme deneyimi, teolojik içerik, ritüel ifade ve davranışsal beklentilerde muazzam bir çeşitlilik sergiler (Kling, 2014:10). Dolayısıyla dönüşümün niteliği büyük ölçüde "dini matrizen" oluşmaktadır. Başka bir deyişle, dini bir geleneğin fikirleri, imgeleri, yöntemleri ve metaforları dönüşüm deneyiminin doğasına şekil vermektedir. Bazı dini gelenekler özellikle yerli gelenekler ve halk gelenekleri daha eklektiktir ve yabancılara açıktır. Ancak Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam daha ayrıcalıklı olarak; diğer tüm dini yolların reddedilmesini talep eder ve takipçilerinden tam bir bağlılık ister. Böyle bir farkın, dini temasın doğası ve meydana gelen dini dönüşüm üzerinde önemli etkisi vardır. Bu nedenle bu dinlerden herhangi birine yönelik dönüşüm, yeni dini tamamen kucaklamak için geçmişteki dini taahhütlerin açıkça terk edilmesini gerektirecektir (Rambo, 1993: 34).

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen modernleşme, sekülerleşme ve küreselleşme gibi gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeni dini hareketlerin bireysel dönüşüm vakalarını arttırdığı görülmüştür. Böylelikle din değiştirme konusu, din psikolojisi ve din sosyolojisi alanında çalışan araştırmacılarının ilgisini çektiği gibi psikoloji, sosyoloji, etnoloji, antropoloji, tarih ve dinler tarihi alanlarında çalışan araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda makalemiz, kompleks bir olgu olan dini dönüşüme dair şimdiye kadar ortaya konulan teori ve yaklaşımlara yer vererek, din değiştirme konusunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Son yıllarda dini dönüşüm çalışmalarına dair artan ilginin literatüre yansıyan boyutlarıyla ele alınması, saha çalışmalarına temel teşkil edecek çalışmalar için önem arz etmektedir. Bu bakımdan çalışmamız tasviri bir yaklaşımla doküman incelemesine dayanmaktadır. Bu minvalde çalışmamızda başlangıçtan günümüze kadar ortaya konulan önemli yaklaşımlar kronolojik bir sıralamayla ele alınmıştır.

William James: Bölünmüş Bir Benliğin İyileştirilmesi Olarak Dönüşüm

William James dönüşüm konusunu işleyen ilk psikologlardan birisidir. W. James'a göre dönüşüm; kişinin depresif, sıkıntılı bir ruh halinden çıkıp, rahatlık, huzura erme ve kendini bulması durumu olarak tasvir edilebilir. Ona göre sağlıklı bir insan esas olarak iç benliğin huzurlu ve barışık olmasıyla belli olur. Dönüşüm kendisiyle çatışma halinde olan birisi için bilinçli ya da bilinçsiz olarak gerçekleşen bir olaydır. W. James parçalanmış benlik ve hasta bir ruha sahip olan bir insanın dönüşümle beraber bu durumdan kurtulduğunu ileri sürmüştür. Farkında olmadan insanın şuuraltına yerleşen birtakım dini motifler, aradan geçen uzun kuluçka döneminden sonra gerginliğe sebep olur ve daha sonra patlama şeklinde ortaya çıkar. W. James Augustine'nin klasik örneğini vererek; onun yarı-pagan, yarı Hıristiyan olan Kartaca'da büyüdüğünü, Maniheizm'i benimsemesini ve ardından gelen şüpheciliği, hakikat arayışını ve bahçesindeyken bir sesin "Sume lege" (al ve oku) dediğini, böylelikle İncil'i okumaya başladığını ve içindeki fırtınayı sonsuza dek dindirdiğini anlatır. W. James'a göre Augustine'nin psikolojik durumu hiçbir zaman aşlamayan bölünmüş bir benliğe sahip olmanın sıkıntısını gösterir. Bahçede yaşadığı kriz onun önceki yaşamından kesin bir dönüşümüne işaret etmektedir. Buna göre kişinin bir kriz yaşamayı ve sonrasında huzura ermesi durumu dönüşümün bir göstergesidir. W. James Saint Augustine ve verdiği diğer örneklerde

depresif ve sıkıntı içerisinde olan kişilerin dönüşerek iç huzuru ve barışı bulduklarını anlatmıştır. W. James'a göre dönüşüm süreci ani veya kademeli olabilir. Dönüşüm ya duygular yoluyla ya entelektüel kavrayışlar yoluyla ya da mistik olarak adlandırılan deneyimler yoluyla gerçekleşebilir. Ne olursa olsun dönüşen kişiye belirli bir rahatlama getirdiği açıktır. Çoğu zaman en dayanılmaz sefaleti, en derin ve en kalıcı mutluluğa dönüştürür (James, 2014: 169-173). Ancak James bir hedeften diğerine geçerken yaşanan karakter değişikliklerini dönüşüm olarak adlandırmaz. W. James'a göre bir amaç önceki rakiplerini kesin olarak bireyin hayatından çıkaracak kadar istikrarlı hale geldiğinde dönüşüm gerçekleşir. Bir insanın dönüşmesi, bilincinde periferal (önemli olmayan) olan dini fikirlerin merkezi bir yer tutması veya dinsel amaçların kişinin enerjisinin merkezini oluşturması anlamına gelir. Bir insanın zihinsel sistemindeki heyecanın nasıl değiştiğini ve neden çevresel olan fikirlerin belirli bir anda merkezi hale geldiğini, bazı deneyimlerin kişiyi nasıl bu kadar kararlı bir şekilde değiştirebildiğini ne dışarıdan bir gözlemci ne de süreci geçiren özne tam olarak açıklayamaz. Ancak W. James'a göre yeni bir algı, ani bir duygusal şok durumunda zihnin merkezine ulaşan yeni fikirler değişimlerde hızlandırıcı bir rol oynayabilir. Şiddetli duygusal durumlar, zihinsel yeniden düzenlemeleri hızlandırmada son derece etkilidir. Sevgi, suçluluk, korku, pişmanlık veya öfkenin insanı yakalayabileceği ani ve patlayıcı yollar herkes tarafından bilinmektedir. Bu patlayıcı şekilde gelen duygular nadiren bir şeyleri oldukları gibi bırakır.

W. James, Pavlus'un yaşadığı ve diğer muazzam duygusal heyecan veya duyuların karışıklığının ortasında yaşanan çarpıcı anlık deneyimleri dönüşüme örnek olarak vermiştir. Ona göre Pavlus'un yaşadığı olay, Protestan teolojisinde oynadığı rol nedeniyle dini deneyimin önemli bir aşaması olarak kabul edilir (James, 2014: 192-213). Bu bakımdan dönüşen kişi hayatının herhangi bir noktasında meydana gelenlerden farklı olarak, bu dramatik anlarda tuhaf ve mucizevi bir şekilde Tanrı'nın ruhunun onunla birlikte olduğu sonucuna varır. O anda tamamen yeniden doğarak Tanrı'nın özüne ortak olduğuna inanır. W. James'a göre böyle bir deneyimi bizzat yaşamış olanların doğal bir süreçten ziyade bir mucize olduğu hissini taşımaları doğaldır. Genellikle bu durumda farklı sesler duyulur, ışıklar görülür ve görülere⁴ tanık olunur (James, 2014: 223-225). Dahası yenilenme, güvenlik, temizlik duygusu, kişinin radikal bir biçimde yeni inancını muhteşem ve çoşkulu kılabilir. Buna göre dönüşüm oldukça bireysel bir şifa biçimi olarak görünmektedir. Yine araştırmacıya göre bizi etkileyebilecek güçler varsa onlar bize ancak bilinçaltından erişebilir. W. James'a göre birçok dönüşüm vakasında görülen bu durum Protestan teolojisinin zihin yapısıyla da uyumaktadır. "Tanrı" der Luther, "alçakgönüllü, sefil, ezilen çaresizlerin Tanrı'sıdır. Kalbi kırık olanları rahatlatmak, günahkârları haklı çıkarmak, çaresiz olanları ve lanetlenmişleri kurtarmak içindir." Kısacası kelimenin tam anlamıyla ne kadar kaybolursanız, Mesih'in kurbanlığı ve kurtarıcılığı o kadar gerçek olur. W. James'a göre Katolik teolojisindeki hiçbir şey, Luther'in kişisel deneyiminden gelen bu mesaj kadar hasta ruhlarla konuşmamıştır. Tüm endişelerin yitirilmesi, her şeyin nihayetinde iyi olduğu duygusu, barış, Tanrı'nın lütfu, kurtuluşun kesinliği gibi durumlar genellikle Protestanlardaki değişime eşlik eden nesnel inançlardır. Dönüşen kişinin içindeki bu temizlik duygusu dönüşenlerin anlatımlarında görülen en yaygın durumlardan biridir. W. James kişilerin alıntılardan yola çıkarak dönüşümü şöyle açıklamıştır:

"Dönüşüm, özünde bir ergenlik dönemi fenomeni olup, çocuğun küçük evreninden daha geniş entelektüel ve ruhsal olgunluk yaşamına geçişte tesadüfi bir durumdur. Yaş

⁴ Görüler, Hıristiyanlıkta rüyada veya rüya ile uyanıklık arasında görülen olaylardır.

aynıdır ve genellikle 14 ile 17 arasındadır. Semptomlar aynıdır; eksiklik hissi ve kusurluluk, kara kara düşünmek, depresyon, hastalıklı iç gözlem ve günah duygusu, ahiret kaygısı. Ve sonuç aynıdır; mutlu bir rahatlama ve huzur” (James, 2014: 157-164).

Paloutzian’a göre W. James, bireylerin yoğun dini deneyimlerini incelemek için yorumlayıcı bir yaklaşım kullanmıştır. W. James, dönüşüm deneyimini hasta ruhların dönüşümüyle beraber iyileştikleri ve kendini buldukları bir süreç olarak görmüştür. Bu bakımdan özellikle “olumsuz” durumlara vurgu yaparak; daha kademeli, rasyonel olabilecek dönüşümlerle daha az ilgilenmiştir. W. James kişinin manevi veya dini olarak gördüğü canlı, dramatik ve aşırı zihinsel deneyimlere odaklanmış ve bunu yaparken dönüşümü ilgili deneyimlerini anlatan şahısların öykülerini kullanmıştır (Paloutzian, 2014: 6). W. James’in kurduğu Clark Okulu’nun bir parçası olan veya çalışmaları W. James’ten etkilenen diğer psikologlar da din değiştirme üzerine kitaplar ve makaleler yazmışlar ve klinik olmayan standart deneysel yöntem ve anketler kullanmışlardır. Ancak James ve ilk dönem psikologları, dönüşümde sosyal faktörleri göz ardı etmeleri nedeniyle eleştirilmiştir. W. James’i diğer psikologlardan ayıran en önemli özellik, dönüşüm fenomenini empirik bir yaklaşımla incelemesi ve bireyin hayatındaki pratik faydası üzerinde durmasıdır. W. James dönüşüm deneyimi yaşayan kişilerden yaptığı alıntılardan yola çıkarak dönüşümü psikolojik açıdan incelemeye çalışmış ve dini gruplarla ilgilenmemiştir. Yine W. James’in vurgusu açık bir şekilde ergenlik dönemindeki dönüşümler üzerine olmasına rağmen, çalışmasında her yaşta kişilerin öykülerini kullanmıştır. Araştırmasında Müslüman ve Hindular da olmasına rağmen, katılımcıların önemli bir kısmını Hıristiyanlar oluşturmuştur. Ayrıca W. James dini deneyimlerin bireyin bilinçaltına dayandığını iddia etmiştir. Onun çalışmaları hasta ruhlu olan insanların iyileşmek için yalnızca daha yüksek bir güce teslim olmaya ihtiyaç duyduğunu vurguladığı için çağdaş bir bakış açısından önyargılı ve indirgemeci görünmektedir.

Lofland ve Stark: Dönüşümün Orijinal Süreç Modeli

J. Lofland & R. Stark küçük bir dini bir kült üzerinde dönüşüm fenomenini araştırmışlardır. Araştırmacılar 1962-1963 yıllarında daha sonra Unification Church (Birleşme Kilisesi) adını alan küçük bir tarikatı kapsamlı bir katılımcı gözlemle izlemişlerdir. Ayrıca din değiştirenlerin tanıdıkları, aileleri ve iş arkadaşlarıyla mülakat yapmışlardır. Katılımcılar genelde beyaz, Protestan ve genç yetişkin (35 yaşın altında), çoğu alt-orta sınıf ve küçük kasaba kökenli Amerikalılardır. Yalnızca tek bir gruba dayanmasına rağmen çalışmaları dönüşümün genel ilkelerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Lofland & Stark analizlerinde bu harekete dönüşenleri hesaba katan yedi faktörlü bir çerçeve ortaya koymuşlardır. Araştırmaya göre on beş dönüşen kişi yedi faktörün tümünün şartlarını yerine getirmiştir (Lofland & Stark, 1965: 862-863). Sosyologlar dönüşümü araştırırken, bu yedi faktörü ikiye ayırmışlardır. Birincisi; kişilerin kültle temaslarından önceki durumlarını içeren arka plan faktörleridir. İkincisi ise; kişilerin başarılı bir şekilde dönüştürülmesine yol açan durumsal koşullardır. Onlara göre önceden belirleyici faktörlere dayanarak din değiştirmeye niyetlenen birçok kişi uygun durumsal koşullar sağlanmadığı için din değiştirmemiştir. Bu iki faktörü göz önünde bulundurarak yatkınlık yaratan koşulları aşağıdaki şekilde sıralamışlardır:

a. Gerilim: Lofland & Stark’a göre, din değiştiren birçok kişinin yaşamlarına bakıldığında “şiddetli gerilim ve stres” olarak adlandırılabilir bazı durumlar yaşadıkları anlaşılmaktadır. Araştırmacılara göre gerilimin sayısız sonucu olabileceği gibi kaynakları da son derece farklı olabilir. Yine de dönüşüm için şiddetli hissedilen gerginliğin gerekli

ancak yeterli koşuldan uzak olduğunu, dolayısıyla her gerilimli süreç yaşayan insanın din değiştirmeyeceğini söylemişlerdir (Lofland & Stark 1965: 863-864).

b. Problem Çözme Perspektifi: Araştırmacılara göre insanların sorunlarının çözümü için bir dizi geleneksel, alternatif başa çıkma yolları vardır, bu bakımdan çok az kişi bir dini grubu alternatif çözüm yolu olarak görmektedir. Lofland & Stark'a göre küçük kasabalardan ve özellikle kırsal topluluklardan olup dönüşen kişiler, uzun zamandır dünyayı dini terimlerle tanımlamaya alışmışlardır. Din değiştiren kişiler dini grupla temasa geçmeden önce bu geleneksel dini bakış açılarını yetersiz, ruhsuz, ölü vb. şeklinde tanımlamış olsalar da olaylara dini bir anlam yüklemeye yönelik genel bir eğilim içinde olmuşlardır. Bu bakımdan dönüşen kişiler kendi anlam sistemlerine yakın gruplara dönüşmüş ya da dönüştükleri grubu kendi anlam sistemlerine benzetmişlerdir.

c. Arayıcılık: Araştırmacılara göre din değiştirenlerin problem çözme perspektifleri dini bir bakış açısıyla sınırlı olmasına rağmen, bu kişiler geleneksel dini kurumlarını bir çözüm kaynağı olarak yetersiz bulmuşlardır. Dolayısıyla dönüşme niyetinde olanlar hoşnutsuzluklarını gidermek ve problemlerini çözmek için tatmin edici bir dinsel anlam sistemi arayışına girmiş ve her biri bu amaca ulaşmak için bazı adımlar atmıştır (Lofland & Stark, 1965: 867-868). Şimdiye kadar belirtilen üç faktörü sosyologlar arka plan faktörleri veya yatkınlık yaratan koşullar olarak ifade etmişler ve bundan sonrakileri ise durumsal faktörler olarak adlandırmışlardır.

d. Dönüm Noktası: Lofland & Stark'a göre din değiştiren kişilerin yaşamlarında bir "dönüm noktası" olarak algıladıkları duruma ulaşmış olmaları önemlidir. Dönüm noktaları genel olarak kişilerin dönüşmeden önce yaşadıkları son olaylardan kaynaklanmaktadır. Araştırmacılara göre din değiştirenlerin çoğu genç yetişkinler olduğu için eğitim hayatlarında karşılaştıkları akran ve arkadaş çevreleri kişilerin din değiştirmesinde daha fazla etkili olabilmektedir.

e. Yeni Dindaşlarla Kurulan Duygusal Bağlar: Lofland & Stark'a göre entelektüel bir arayış içerisinde olanlar bile, katıldıkları dini gruba yönelik son derece güçlü bir duygusal bağlılık oluşturmuştur. Bu bakımdan dönüşümlerin önceden var olan arkadaşlık çiftleri veya sosyal ağlar aracılığıyla daha kolay gerçekleştiğini unutmamak gerekir. Bu durumda yeni dindaşlarla kurulan olumlu duygu durumları dönüşümün kalıcı olması bakımından önemlidir.

f. Önceki Duygusal Bağların Zayıflaması: Din değiştirenlerin çoğu dönüşümden önce inançları üzerinde kontrol izin verecek kadar yakın ilişkilerden ve duygusal bağlardan yoksundur. Lofland & Stark'a göre toplumla duygusal bağları zayıf olan kişiler toplum tarafından fark edilmeden dönüşürler. İçinde buldukları çevreyle yakın duygusal bağları olanlar ise, aileleri ve tanıdıklarından baskı ve dışlama görürler. Bazı kişiler için bu durum onları katıldıkları gruba daha fazla bağlanmaya iterken, bazı kişiler ise duygusal baskılara daha fazla dayanamayıp grubu terk edebilir. Grubu terk etmeyenlerin çoğunluğunun, duygusal çatışmaları etkisiz hale getirmeye yardımcı olan yeni bir inanç retoriği edindikleri ve grupla güçlü bir bağlılık geliştirdikleri söylenebilir.

g. Yoğun Etkileşim: Lofland & Stark'a göre, şimdiye kadarki altı faktör, bir kişinin din değiştirmesinde görülen genel özellikler olması bakımından önemlidir. Ancak dönüşümün kalıcı olması için grupla yoğun etkileşimin devam ettirilmesi oldukça gereklidir (Lofland & Stark 1965: 870-872).

Din değiştirme araştırmacılarından Snow & Philips ise; Lofland & Stark dönüşüm modelini eleştirel bir şekilde inceleyerek, dönüşüm sürecine ilişkin bu araştırmayı genişletmeye çalışmıştır. Snow & Philips'in verileri Amerika'daki Nichiren Shoshu Budist hareketinin bir buçuk yıllık etnografik çalışması sırasında toplanmıştır. Araştırmacıların çalışmasından elde edilen veriler bazı unsurlar dışında, Lofland & Stark modelini bütünüyle desteklememiştir. Onlar Lofland & Stark modelinin bileşenleri olan durumsal faktörlerden ikisinin gerekliliğini sorgulamışlardır ki bunlar; dönüm noktası ve önceki zayıf duygusal bağlardır. Bununla beraber bulguları, Lofland & Stark Modeli'nin iki önemli faktörünü desteklemiştir; duygusal bağlar ve yoğun etkileşimdir. Araştırmacılar grupla kurulan duygusal bağların oldukça gerekli olduğunu, hatta duygusal ve yoğun etkileşimin yokluğunda din değiştirmenin olasılık dışı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Snow & Philips, 1980: 443-445). Dolayısıyla Snow & Philips, dönüşüm için önerilen yedi koşuldan din değiştirenler ile yoğun etkileşimin, Nichiren Shoshu'nun taraftarları arasında da gerçekleştiği için dönüşüm süreci için vazgeçilmez olduğunu söylemişlerdir. Snow & Philips böylece dönüşüm sürecinin ideoloji ve organizasyon bakımından farklılık gösteren gruplara göre değişiklik gösterdiğini ortaya koyarak modele değerli bir katkı sağlamışlardır. Aynı şekilde araştırmacılarından Greil & Rudy (1984: 317-318), Lofland & Stark'ın araştırmasının özelliklerini paylaşan benzer hareketlere modelin uygulanabileceğini ancak, kurumsal bağlamın Lofland & Stark'ın gözlemlediğinden farklı olması durumunda bu yedi aşamalı sürecin değişmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna göre tek bir dönüşüm süreci yerine daha ziyade dönüşümün gerçekleştiği organizasyonel bağlamlar kadar çok dönüşüm süreci vardır. Lofland & Stark modelinde ortaya konulan dönüşen bireyin kavramsallaştırılması hem aktif hem pasif unsurları içermesi, ilk defa "dönüm noktası" ve "sosyal ve duygusal bağlar"dan söz etmesi bakımından alana değerli bir katkı sağlamıştır. Lofland & Stark modeli bazı yönlerden eleştirilse de süreç modelini ilk defa ortaya koyması bakımından önemli bir yere sahiptir ve neredeyse tüm dönüşüm literatüründe alıntılanmış ve geliştirilmiştir.

Arthur Greil: Sosyalleşme ve Sosyal Ağların Dönüşüme Etkisi (1977)

Dönüşüm araştırmacısı A. Greil, sosyalleşme ve sosyal ağların dönüşüme etkisini incelediği araştırmasında, bir bireyin önceki eğilimlerinin sosyal ve dini hareketlere katılma sürecinde az ya da çok rol oynamasıyla ilgili önermeler geliştirmiştir. A. Greil'e göre bir insanın bilişsel tarzı din değiştirme fenomenini anlamak için dikkate alınması gereken bir değişkendir. Buna göre A. Greil, bir entelektüel formülasyonda örtük olarak bulunan bilişsel tarzı belirtmek için "entelektüel stil" terimini, bir bireyin dünya görüşünün güncel olan yönünü belirtmek için ise "perspektif" kavramını kullanmıştır. A. Greil ayrıca din değiştirmenin dahil olunan hareketin perspektifine geçmeyi gerektirmediğini iddia etmiştir. Her şeyden önce birey, dini hareketin amaçlarını benimsemeden ve dünyaya o hareketin perspektifinden bakmadan da din değiştirebilir. Buna göre dönüşüm kararı her zaman radikal bir değişiklik olmayabilir (Greil, 1977: 116). A. Greil araştırmasını aşağıdaki başlıklar altında temellendirmiştir:

a. Bireysel Perspektiflerin Sosyal Doğası: A. Greil dönüşümleri incelerken bilgi sosyolojisinden yararlanmış. Ona göre bir bireye doğru gibi görünen şey, kişinin geçmiş deneyimleri tarafından belirlenir. Bireyin bilgi birikimi, belirli durumlarda karşılaşılan sorunlara yönelik çözümlerin bir araya toplanmasından oluşur. Berger ve Luckmann'a atıfta bulunan A. Greil, "... günlük yaşamın gerçekliği, bireyin başkalarıyla olan etkileşimlerinde sürekli olarak yeniden teyit edilmektedir" der. Sadece bireyin

dünyayı değerlendirmesi ve yorumu değil, aynı zamanda kimlik duygusu da başkalarının desteğine bağlıdır. A. Greil'e göre birey sorunlarının cevabını her zaman kendi başına çözemeyeceği için ona dini gruplar, bazı kurumlar (örneğin kitle iletişim araçları ve organize eğitim) ve diğer insanlar yardımcı olur (Greil, 1977: 117).

b. Dönüştürme ve Referans Grupları: A. Greil bireyin dünyaya bakış açısını anlamak için "referans grupları" kavramını kullanmıştır. A. Greil'e göre bir bireyin kendisini yeni bir referans grubuna yönlendirdiği durumlarda bir bakış açısından diğerine dönüşümün gerçekleşmesi beklenebilir. Perspektifler sosyal ilişkilerle korunur; bir bireyin sosyal ilişkileri (referans grupları) değiştiğinde, bakış açısı da muhtemelen değişir. Dolayısıyla dönüşüm süreci bir süre sonra, bir insanın diğerlerinin fikirlerini kabul etme sürecine dönüşebilir (Greil, 1977: 118-119).

c. Bireysel Perspektiflerin Önemsizleşmesi: A. Greil dönüşümle ilgili bazı önermeler belirlemiştir. Buna göre; bir bireyin bağlı olduğu düşünceler önemsiz hale geldiğinde birey bakış açısını değiştirmek durumunda kalır. Kentsel bir toplum içinde bireyin bakış açısı, onun tanışacağı yeni bireylerin veya katılım sağlayacağı grupların bakış açılarından çok da farklı olmayacaktır. Buna göre belirli koşullar altında fiziksel olarak hareketlilik dönüşüm sürecini tetikleyen bir faktör olabilir. Ayrıca birey çözüm için mevcut bilgi birikiminin yeterli olmadığı sorunlarla karşılaşır ve bilgi repertuarını eksik bulabilir. Sosyal gruplara katılım yoluyla bakış açısını geliştirir veya değiştirebilir. Yine hızlı sosyal değişim dönemlerinde bireyin perspektifinin (görüş ve düşüncesinin) değişmesi muhtemeldir. Çünkü bu dönemlerde bireyin beklenmedik durumlarla karşılaşma olasılığı yüksektir. Ayrıca A. Greil'e göre bireyin kendisini içinde bulunduğu sosyal ortam ne kadar heterojen olursa, bakış açısını değiştirme olasılığı da o kadar artar (Greil, 1977: 120-122).

d. Yeni Bir Perspektif Arayışı: A. Greil'e göre kişinin bir gruba sürekli temas halinde olması, o gruba katılacağı anlamına gelmez. Nitekim sosyal psikologların ilk etapta "referans grup" kavramını geliştirmelerine yol açan şey, insanların üye oldukları grupların bakış açılarını her zaman benimsemedikleri gözlemdir. Buna göre bazı bireylerin neden belirli gruplara yöneldiklerini açıklamak gerekir. Örneğin güçlü duygusal bağlar kurulmayan bir grubun seçilmesinin nedeni nedir? sorusunu soran A. Greil'e göre arayan kişi, hiçbir zaman bilgi birikiminde bulunan fikir ve değerlerden tamamen yoksun bir şekilde davranamaz. Bu durumda bireyin dönüşmeden önceki bilişsel tarzı seçimleri üzerinde önemli bir etki yaratır. Dolayısıyla dini bir referans çerçevesine alışkın olanlar, yaşadıkları sorunlara seküler değil, dini çözümler arama eğiliminde olurlar (Greil, 1977: 123).

e. Çıkarımlar: Sonuç olarak A. Greil, önceki eğilimlerin din değiştirmede önemli olduğunu ortaya koymuştur ancak, bazı durumlarda birey bu eğilimler olmadan da din değiştirebilmektedir. Bununla beraber din değiştirmeden söz ederken bir bireyin bilişsel tarzıyla, onun dönüştüğü perspektif arasında belirli bir yakınlık olduğu söylenebilir. A. Greil'e göre bilişsel tarz, belirli bir sosyo-tarihsel durumda sosyal ve dini hareketlerin çekiciliğini anlamak için dikkate alınması gereken bir değişkendir (Greil, 1977: 122-124). Dolayısıyla bireyin bilişsel tarzının kavramsallaştırılması, dönüşümdeki faktörlerin önemini belirleyecektir. A. Greil'e aktif olarak bir arayış içerisinde olanların dönüşümlerinde kişilik yapısı belirleyici olurken, dönüşüm sürecinde daha pasif kalanlar için ise, sosyal ağların etkisi daha fazla belirleyici olmaktadır. A. Greil'in araştırması somut bir vaka çalışmasına dayanmadığı için bu durum modelin kapsamını sınırlamıştır. Onun din değiştirme literatürüne başlıca katkısı ise; dönüşüm sürecinde (dini)

sosyalleşmenin önemini kavramsallaştırmak, modellemek ve onu bilişsel kimlik ve arayışla ilişkilendirmektir. Sosyal ağlar yaklaşımıyla “bilişsel tarz” ve “perspektif” kavramlarını birleştirmeye çalışan A. Greil bazı insanların neden dönüşüm arayışına girdiği sorusuna yanıt verebiliyor:

“İnsanın yaşanabilir bir dünya görüşünden yoksun olma hissine dayanamayan, anlam arayan bir hayvan olduğunu kabul ediyorsak, o zaman kimlikleri bozulmuş olanların, yaşamdaki anlamlarını geri getirecek bir perspektif arayanlar olduklarını da kabul edebiliriz” (Greil, 1977: 115).

Roger A. Straus: Dini Arayanların Aktif Dönüşümleri (1979)

Roger A. Straus’a göre başlangıçta din değiştirme fenomeni kişinin başına gelen “geleneksel bir olay ve bir kriz” olarak kabul edildiği için klasik bilimin mekanik dünya görüşü içerisinde pasif bir paradigmayı temsil etmiştir. Dolayısıyla araştırmacılar geleneksel olarak din değiştirmeye iç ve dış güçler tarafından istikrarsızlaştırılan ve sosyal-etkileşimli baskılarla gerçekleşen bir durum olarak yaklaşmıştır. Ancak R. A. Straus’a göre din değiştirme fenomeni dinsel bir kolektiviteyi oluşturan, diğerleriyle etkileşime giren, aktif olarak strateji geliştiren, sosyal, psikolojik veya diğer güçlerin etkisinden ziyade, arayan kişinin bir başarısı olarak ele alınmalıdır (Straus, 1979: 158).

a. Pasifist Yaklaşım: R. A. Straus’a göre geleneksel (pasifist) yaklaşım, inanç sistemine ve onun kurumsal yapısına bilişsel ve davranışsal bağlılığı kesinleştirmek için kişinin onu manipüle eden bir grubun kollarına sürüldüğünü ileri sürmüştür. Modern Batı medeniyetindeki egemen dünya görüşü olan mekanistik dünya görüşünün her şeyi etkili nedensellik ilişkisi içerisinde açıklaması bunun altında yatan en önemli sebeptir. Bu parametreler içinde çoğu sosyolojik literatür, din değiştirmede mutlak veya göreceli yoksunluk, sosyal sınıf, hareketlilik veya marjinalite gibi öncül değişkenlere odaklanmıştır. R. A. Straus’a göre geleneksel paradigma tarafından ele alınan bu durumlara ek olarak, sosyal aktörlerin önemini de hesaba katmak gerekir. Pasifist yaklaşım sosyal koşullar ve dönüşüm arasındaki karşılıklı ilişkilere ve grupların yeni üyeleri çekmek ve onları tutmak için nasıl organize olduğuna ve strateji geliştirdiğine ışık tutmuştur. Ancak alternatif olarak din değiştirenlerin dönüştükleri grupları nasıl ürettiklerine veya sömürdüklerine de bakılması gerekir (Straus, 1979: 159-160). Bu nedenle aşağıda görüleceği üzere R. A. Straus’ın alternatif paradigması din değiştirme çalışmalarına önemli bir katkı sağlamıştır.

b. Aktivist Yaklaşım: R. A. Straus’ın aktivist yaklaşımı; insanı aktif, araştırmacı, manipüle eden, yapan, yaratan bir yaratık olarak görür. Din gibi kolektif yapılar üyelerin yaşamlarında düzen oluşturma, anlam yaratma ve bu anlamı sürdürme çabalarında pratik bir değere sahiptir. Ancak herhangi bir nedenle içinde bulunduğu dini yapıların çökmesi durumunda aktörlerin, bu durumlarıyla başa çıkmanın alternatif yollarını aramaları söz konusu olabilir. R. A. Straus’a göre aktivist paradigma insanların toplumsal ve fenomenolojik gerçekliklerini nasıl yeniden inşa ettiklerini araştırmaya çalışırken, aynı zamanda kolektif davranışa ve bu tür kurumlara dikkatini vermelidir. Aktivist bir bakış açısıyla hem nitel hem de nicel yöntemlerle, mikro ve makro sosyolojik araştırma geliştirmeye ihtiyaç vardır. Böyle bir yaklaşım dönüşüm fenomenini bireysel ve kolektif yönleriyle en iyi şekilde ele almamızı ve din değiştiren insanları ise etkileşim halinde olan, çabalayan ve yaratan sosyal aktörler olarak görmemizi sağlar. Ayrıca dünyada mezhep, tarikat, dini hareket ve benzerleri yapılar daha fazla üye kazanmak için rekabet etmektedir. Bu gruplar kendi gerçekliklerini sürdürmek için çeşitli stratejiler belirler. Bu

dini gruplar genellikle iddialarının doğruluğunun fikir birliği ile hâkim olacağına ve herkes gruba katıldığında insanlığın acı çekmesinin ortadan kalkacağına dair örtük bir inanca sahiptirler. R. A. Straus'a göre aktivist paradigma insanların toplumsal ve fenomenolojik gerçekliklerini yeniden nasıl inşa ettiklerini araştırmaya çalışırken, aynı zamanda kolektif davranışa ve bu tür kurumlara dikkatini verir. Bu bakımdan analitik bir etiket olan din değiştirme hem kişisel hem de kişiler arası toplumsal bir olgu olarak görülmelidir. (Straus, 1979: 163-164).

Dolayısıyla R. A. Straus, bu alternatif paradigmadan dönüşüm sürecini araştırmak için alan araştırma yöntemlerini, özellikle geniş bir yelpazedeki üyelerle yoğun görüşmeler yaparak, "açıklayıcı aktivist dönüşüm" adını verdiği analiziyle kendi görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda beyin yıkama modelini kuvvetli bir şekilde anımsatan pasifist dönüşüm yaklaşımını eleştiren ve bireysel eyleme odaklanan sosyolog, bir kişinin nasıl arayışta olduğu ve arayanın kendisine daha uygun bir dünyayı nasıl bulmaya çalıştığı üzerinde durmuştur. R. A. Straus'a göre bir kişinin arayışı başkalarıyla olan somut etkileşimlerine, kitaplarda ve diğer medyadaki temsillerine dayanarak belirmeye başlar. Arama daha bilinçli hale geldikçe daha programlı arama taktiklerini tasarlar. Bir noktada ateşli olarak tanınan bir dini grup savunucusu ile karşılaşır ve onu taklit etmeye başlar. Bu durum dini grubun faaliyetlerine, dini ibadet ve ayinlerine katılmayı içerebilir (Straus, 1979: 162). Her şey yolunda giderse kişinin arayış faaliyetleri dönüşüme karar verdiğinde ve "köprü atıcı eylemlerini" gerçekleştirdiğinde sonuçlanır. R. A. Straus'a göre dönüşümün körü körüne kucaklamak yerine deneysel bir yönelimle önceden test edilerek gerçekleştiğine dikkat etmek çok önemlidir. Dahası, herhangi bir yolculukta tüm arayanların otomatik olarak inanacağını varsaymak yanlıştır. Kişinin grubun inanış ve normlarını kabul etmesi yönünde bir talep vardır ve kendi alt kültürü içinde kendi dilini kullanarak nasıl hareket edeceğini öğrenmesi gerekir. Ancak bütün bunlar sorgusuz sualsiz inanç ve düşüncesiz bağlılıkla gerçekleşmez. Din değiştiren kişi öncelikle dönüşümü davranışsal ve deneysel olarak kendi dünyasına sokmak ve belirli uygulamalarda ustalaşmak için çaba gösterir. Bu bakımdan yeni kimlik, davranış, öznel deneyim biçimleri ve dönüşüme atfedilen anlam temellerinin sürdürülmesi ve genişletilmesi gruplar tarafından kurumsallaştırılır. Dini gruplar üyelerinden ömür boyu sürecek bir temelde gerçekleştirmeleri beklenen çeşitli uygulamalara devam etmelerini ister. Üyeler kişisel ve kolektif deneyim, kimlik ve gerçeklik organizasyonlarını sürdürmek için çaba sarf etmelidir. Hıristiyanlar dua eder, İncil'i inceler ve Havari Pavlus'un buyurduğu şekilde birbirleriyle paydaşlık yaparlar. Dönüşümün kesintiye uğramasına yol açan koşullardan biri, bu tür uygulamaların yapılmamasıdır. Örneğin kilise ibadetlerine katılmayı bırakan, güçlü bir dua yaşamını sürdürmeyi veya kutsal yazıları incelemeyi bırakan Hıristiyanların gerilemesi muhtemeldir. Bu uygulamalar Evanjelist inanışı kişi için gerçek tutarken, onun seçilmiş bir grubun üyesi olduğu izlenimini sürekli olarak yeniden güçlendirmektedir (Straus, 1979: 165-166).

Sonuç olarak R. A. Straus'a göre aktivist bir bakış açısıyla hem nitel hem de nicel, mikro sosyolojik ve makro sosyolojik araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın giderilmesi dönüşüm fenomeninin dinamik dokusunun hem bireysel hem de kolektif yönleriyle en iyi şekilde ele alınmasına imkân sağlayacaktır. Ayrıca bu dramayı gerçekleştiren insanların etkileşim halinde olan, çabalayan ve yaratan sosyal aktörler olarak ele alınmasına katkı sağlayacaktır. Buna göre aktivist modelinde R. A. Straus, sistematik olarak arayış içerisinde olan kişilerin eylemlerini ana hatlarıyla açıklamıştır. Bu eylemler; sosyal ağ ve kitle iletişim araçlarını taramak, belirli bir dini grubu deneyimlemek,

kurumsallaşmış “köprü atma eylemlerini” (dönüşüm) takip ederek uygun dili, kurguyu ve yorumlama şemalarını öğrenmek (üyelik) olarak özetlenebilir. Böylelikle dönüşüm literatüründe giderek bireyselleşen aktivist modellere doğru eğilim, J. Lofland’ın öğrencisi olan R. A. Straus ile devam etmiştir. R. A. Straus bireyi sosyal ağlar yoluyla, tesadüfi karşılaşmalar dışında, kitle iletişim araçları yoluyla araçsal olarak tarama yapan, özgür, aktif bir arayan olarak kavramsallaştırmıştır. Ona göre kendilerini değiştirmek isteyen insanlar, dini grupları kişisel dönüşümleri için bir araç olarak kullanırlar. R. A. Straus’ın modeli dönüşümde “rasyonel bir seçim” yaklaşımının ana hatlarını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Ancak onun bu yaklaşımı, aktivist ve pasifist yaklaşımın tek bir modelde nasıl birleştirilebileceğine dair net bir cevap ortaya koyamaması bakımından sınırlı kalmıştır.

Snow & Machalek: Belirli Bir Söylem Evreninde Dönüştürme Rolü (1983)

Sosyolog araştırmacılar Snow & Machalek 1983 yılında, “The Convert as a Social Type” adıyla yayımladıkları makalelerinde din değiştirmeyi belirli bir “sosyal tip” olarak tanımlamaya yardımcı olacak ampirik göstergeler belirlemişlerdir. Onlara göre dönüşüm tanımlanabilir dört biçimsel özelliğe sahiptir. Bunlar; biyografik yeniden yapılandırma, bir ana ilişkilendirme planının benimsenmesi, analogik muhakemenin askıya alınması ve dönüştürme rolünün benimsenmesidir. Bu özellikler Snow & Machalek tarafından kültürel bir Budist hareketine dönüşmüş olanların konuşmalarından ve diğer din değiştirenlerin hikâyelerinden türetilmiştir (Snow & Machalek 1983: 259). Yine sosyologların 1984 yılında yazdıkları diğer bir makaleleri olan “Dönüşüm Sosyolojisi” adlı makaleleri ise dönüşüm fenomenini üç temel konu etrafında ele almıştır. Birincisi; dönüşümün kavramsallaştırılması ve doğası, ikincisi; dönüştürücü hesaplarının analitik durumu, üçüncüsü ise dönüşümün başlıca nedenleridir. Böylelikle araştırmacılar şimdiye kadar ele alınan dönüşüm kavramlarını eleştirel bir şekilde incelemiş ve dönüşüm çalışmalarına katkıda bulunan bir dönüşüm sosyolojisi geliştirmişlerdir (Snow & Machalek, 1984: 168).

Bu bağlamda ilk olarak radikal kişisel değişim olarak dönüşümü ele alan araştırmacılara göre, dönüşümün radikal kişisel değişimi içermesi anlayışı, dönüşüm teriminin İncil’deki kullanımına atıfta bulunmak için kullanılan kelime kümesine dayanmaktadır. Bunlar latince; “herbrew”, “şubu” ve Yunanca “epistrephein”, “strephein” ve “metanoia” kelimeleridir. Bu kelimeler kişide dramatik bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu nedenle radikal değişim kavramı ister teolojik ister sosyal bilimsel olsun tüm dönüşüm anlayışlarının merkezinde yer alır. Snow ve Machalek’e göre dönüşüm dört biçimsel özelliğe sahiptir. Bunların ilki; bir kişinin bakış açısındaki değişimdir. Bu açıdan bakıldığında dönüşüm sadece değerlerde, inançlarda ve kimliklerde bir değişiklik değil, daha temelde bir “söylem evreni”nin bir başkasıyla yer değiştirmesini de içermektedir (Snow & Machalek, 1984: 170). Sosyologlara göre söylem evrenindeki bir değişim dönüşümü kavramsallaştırmanın anahtarı ise, bu değişimin işlerlik kazanması bazı işaretlerle ortaya çıkar. Onlar bu işaretlere “ampirik dönüşüm göstergeleri” adını vermişlerdir. Bunlar; üyelik durumu, gösteri olayları (ayinlere katılım) ve retorik kalıplardır (dini söz ve kalıplar). Hem geleneksel dinleri hem de Yeni dini hareketleri araştıranlar, örgütsel bağlılığı en önemli dönüşüm göstergesi olarak ortaya koymuşlardır. Ancak üyelerin zaman içinde görüşlerini değiştirmeleri ve hatta farklı bağlılık aşamalarından geçmeleri muhtemeldir. Yine ampirik dönüşüm göstergesi olarak kişinin dönüştüğünü gösteren bazı dramatik kanıtlar vardır. Bunlar genellikle vaftiz olma, tanıklık yapma, rüya görme, kendinden geçmiş sözler sarf etme ve mistik tecrübe yaşama

durumlarıdır. Hem üyeler hem de üye olmayan kişiler genellikle gösteri olaylarını geçerli ve güvenilir bir dönüşüm kanıtı olarak ele almışlardır. Ancak Snow & Machelek'e göre tek başına gösteri etkinlikleri kişinin gerçekten dönüştüğünü göstermez (Snow & Machalek, 1984: 171-172).

Snow & Machalek'e göre bir kişinin dönüştüğünü söylemek için daha fazlasına ihtiyaç vardır. Buna göre araştırmacılar, Nichiren Shoshu Budist Hareketi üzerinde yaptıkları araştırmalarından yola çıkarak dönüşen kişinin konuşma ve akıl yürütmesinin dört özelliğine dikkat edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. "Biyografik yeniden yapılanma" olarak adlandırdıkları birincisi, bir yandan geçmişin sökülmesini ve diğer yandan söylem evrenine ve ona eşlik eden dil bilgisine ve kelime dağarcığına uygun olarak yeniden oluşturulmasını içeren iki ucu keskin bir süreci ifade eder. İkinci retorik gösterge; bir "ana atif şemasının benimsenmesi"dir. Daha önce bir dizi nedensel şemaya atıfla yorumlanan duygu, davranış ve olaylar artık bir yaygın şema açısından yorumlanır. Dahası, daha önce açıklanamayan veya belirsiz olan konular dönüşen kişi için artık açıkça anlaşılır hale gelir (Snow & Machalek, 1983: 268-270). Daha önce başına gelen bazı olaylarının nedenini kişinin dönüşümden sonra Tanrı'nın planının bir parçası olarak gerçekleştiğine ve seçilmesine yorumlaması buna örnek olarak verilebilir. Dönüşümün üçüncü retorik özelliği olan "analojik akıl yürütmenin askıya alınması" ise, din değiştirenlerin yeni dini görüşlerini benzersiz ya da kıyaslanamaz olarak algılamaları anlamında kullanılmıştır. "Dönüştürme rolünün benimsenmesi" ise, dönüşümün son retorik göstergesidir. Buna göre dönüşen kişi artık kendi çıkarları açısından değil grubun amaç ve misyonunu iletirmek için de hareket eder ve neredeyse tüm etkileşim durumlarında kimliğini dönüştürmeye çalışır. Snow & Machalek bu dört retorik özelliğin dönüşüm göstergesi olduğunu savunmuş ve gelecekteki araştırmalarda bu retorik özelliklerin çeşitli grup ve ideolojik bağlamlarda fark edilebilir olup olmadığının incelenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca Snow & Machalek dönüşümle ilgili araştırmaların çoğunun öncelikle dönüşümün nedenlerine odaklandığını ifade ederek, teorik veya ampirik olarak dönüşüme neden bu faktörleri incelemişlerdir:

- Baskı ve uyarılmış strese karşı psiko- fizyolojik yanıtlar: Başlangıçta psikologlar din değiştirmeyi beyin yıkama gibi uygulamalarla açıklamaya çalışmış ancak, bu açıklama sosyal bilimciler arasında benzer bir popülerlik kazanmamıştır. Çoğu dönüşümün gönüllü olarak gerçekleştiğinin anlaşılmasıyla bu teori geçersiz kabul edilmiştir (Snow & Machalek, 1984: 179).
- Kişilik özellikleri ve bilişsel yönelimler: Bu düşünme biçimine göre dönüşüm durumsal ve sosyal etkiler biçiminde dışarıdan değil, bireyin içinde gerçekleşen bir durumdur. Son zamanlarda giderek artan sayıda sosyal bilimci bazı insanları dönüşüme yatkın görünen bir "arayıcı" olarak ortaya koymuştur. Ancak bu arayış fikri daha çok kişisel, manevi gelişim ve anlam yolculuğunda olan birinin arayışını çağrıştırmaktadır.
- Stresi etkileyen durumsal faktörler: Genellikle dönüşümden sorumlu tutulan nedenlerden bir diğeri, gerilim ve stresi ortaya çıkaran faktörlerdir. Bunlar; problemlilik evlilik, bir yakının kaybı, iş değişikliği veya işsizlik, hastalık gibi durumlar olabilir. Bununla birlikte gerilimin dönüşümde ne derece rol oynadığını açıkça belirlemek zordur. Bunun nedeni dönüşen kişilerin anlatımlarında, biyografik yeniden yapılandırmanın doğası nedeniyle bazılarının önceki gerginliklerini abartma eğiliminde olması, bazılarının da bu stres ve gerilim durumlarını yok saymalarıdır.

• Sosyal niteliklere yatkınlık: Son zamanlarda yapılan araştırmalar çevrelerine göre daha sosyal olan insanların çağdaş dini hareketlere dönüşmeye yatkın olabildiğini tespit etmiştir. Bazı araştırmalar ise, yirmili yaşlardaki Yeni dini hareketlerin adanmışlarını, genel olarak kabul edilenden farklı olarak daha yüksek eğitilmiş ve istikrarlı aile ortamlarında tasvir etmiştir ve onların din değiştirmelerini sosyal olmalarına bağlamıştır (Snow & Machalek, 1984: 181).

Sonuç olarak Snow & Machalek'in dönüşümle ilgili eleştirel araştırmaları bu konuda bir dizi soru ve endişeyi tespit etmesi bakımından önemlidir. Snow & Machalek literatürde yaygın olarak bahsedilen dönüşüm nedenlerini değerlendirerek, beyin yıkama modelini deneysel kanıt eksikliği, herhangi bir zorlama olmaksızın belgelenmiş birçok din değiştirme vakası olduğu gerçeği nedeniyle reddetmişlerdir. Nedensel süreç modellerini ise belirli bir olay dizisinin herhangi bir nedensel ilişkiyi kanıtlamaması ve dönüşüm örüntülerinin gruptan gruba değişebileceği gerçeği nedeniyle eleştirmişlerdir. Gerilimi tetikleyen durumsal faktörlerin önemli olduğunu kabul etseler de bunların deneysel olarak incelenmesinin zorluğuna işaret etmişlerdir. Sosyologların bulgularına göre din değiştirmedeki en önemli faktör; sosyal etkilerdir. Bunlar sosyal ağlar, duygusal yoğun etkileşim ve rol öğrenmedir. Snow & Machalek'in yaklaşımları dönüşüm süreciyle ilişkili olarak çeşitli sosyal, psikolojik ve durumsal faktörlerin göreceli etkisini belirlemeye yardımcı olmuştur.

James T. Richardson: Aktif/Pasif Dönüşüm Yaklaşımları Arasındaki Paradigma Çatışması (1985)

20. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir din değiştirme modeli ortaya çıkmıştır. Buna göre din değiştiren kişi aktif bir özne olarak kabul edilir. James Richardson aktif ve pasif din değiştirenler arasındaki ayrımı detaylandırmış ve Yeni dini hareketlere katılan kişilerin aktif olarak yorumlanması gerektiğini ileri sürmüştür (Streib & Keller, 2004: 185). J. T. Richardson'a göre geleneksel paradigma tarafından yönlendirilen dönüşüm / işe alma ve üye kabul etme⁵ pasif bir öznenin dış güçler tarafından dönüştürüldüğünü varsaymıştır. Yeni veya alternatif bir paradigma ise esas olarak Yeni dini hareketlere dönüşüm çalışmalarından türetilmiştir. Din değiştirmenin din sosyolojisinde önemli bir tema haline gelmesi konusu yeni dini grupların ortaya çıkmasıyla artmıştır. Dolayısıyla bu alandaki çalışmalar ilk olarak geleneksel yoksunluk ve gerginlik odaklı psikolojik teoriler tarafından yönlendirilmiştir. Ancak zamanla bazı araştırmacılar evde ve eğitim deneyimlerinde öğrenilen değerleri eyleme geçirdiklerini iddia eden birçok katılımcıya dikkat çekerek katılımın hassasiyetini vurgulamışlardır (Richardson, 1985: 163). Böylece din değiştirme ve dini toplumsal hareketlere katılımın yorumlanma biçiminde bir paradigma değişikliğine gidilmiştir.

J. T. Richardson'a göre geleneksel din değiştirme kavramsallaştırması parçası olduğu kültürden kaynaklanmaktadır. Geleneksel paradigma için dönüşüm prototipi, Pavlus'un Şam yolunda din değiştirmesinin ortak yorumudur. Pavlus'un deneyimi özellikle o zamandan beri Batı Avrupa kültürüne mensup insanlar için dönüşümü anlamının önemli bir temelini oluşturmuştur. Buna göre dönüşüm ilk olarak ani, dramatik ve duygusal olarak algılanmıştır. Böylece olay kişiselleştirilmiş ve psikolojik bir şekilde

⁵ "İşe almak" terimi din değiştirme literatüründe genellikle dini veya kült grupların "üye kabul etme davranışı" anlamında kullanılmaktadır. L. Rambo çeşitli disiplinlerdeki dönüşümle ilgili sosyolojik perspektiflerin, dönüşümü tartışırken genellikle taahhüt veya işe alma terimlerini kullandığını belirtmiştir. Yeni dini hareketler üzerine yoğunlaşan araştırmalar, burada genellikle din değiştirme yoluyla işe alımlar, din değiştirme ve adanmışlık arasındaki bu kavramsal karışıklığa katkıda bulunmuştur (Rambo, 1982: 148).

bireyin geçmişten tam bir kopuşla ve kalıcı bir şekilde dönüşümü olarak ele alınmıştır. Bu motifinin modern bir versiyonu olan W. James'ın tanımında ise dönüşüm deneyimi, psikolojik olarak kişiyi pasif bir özne olarak varsaymıştır (Richardson, 1985: 164-166). J. T. Richardson'a göre bazı sosyolog ve sosyal psikologlar tarafından Yeni dini hareketler üzerine yapılan son çalışmalar aktif bir özneyi vurgulaması bakımından önemlidir. Böylece din değiştirme ve anlam arama konusu birçok akademisyenin kendi bakış açısını yeniden düşünmesine ve alternatif bir paradigma üretmesine öneyak olmuştur.

J. T. Richardson'a göre sosyoloji ve sosyal psikoloji içinde alternatif bir din değiştirme paradigmasının en önemlilerinden biri Lofland & Stark modelidir. Ona göre Lofland & Stark dönüşüm modeli eski ve yeni arasında bir köprü görevi gördüğü için alternatif bir paradigma geliştirme sürecinde önemli bir adım olmuştur. Model aynı zamanda dönüşüm sürecine odaklanarak dönüşüm araştırmalarının geleceğine de ışık tutmuştur. Bazı araştırmacılar geleneksel bir bakış açısına daha fazla odaklanırken, bazıları Lofland & Stark modelinin durumsal kısmının etkileşimci unsurlarında daha sosyolojik ve hatta aktivist bir başlangıç noktası için destek bulmuşlardır (Richardson, 1985: 169). Buna göre R. A. Straus, J. Lofland'ın insanların aktif ve anlam arayan varlıklar olması görüşüne dayanan bir model geliştirmiştir. İnsanların pasif bir imajını kullanan kimlik değişimi alanındaki daha önceki çalışmaları reddetmiş ve bunun yerine tatmin edici bir yaşam inşa etmek için yaratıcı bir şekilde hareket eden bireysel insanı varsayan bir bakış açısını tercih etmiştir. Gerlach ve Hines, neo-Pentekostal harekete dönüşme konusundaki çalışmalarında; dönüşüm ve bağlılık geliştiren insanları aktif bir özne olarak kabul etmişlerdir. Ayrı olarak Hines, "köprü atma" terimi ile, kişinin eskiyle bağları koparmak gibi sembolik olarak önemli bir eylemde bulunmaya karar vermesi ve yeni yaşam tarzına geçmesini aktivist olarak nitelendirmiştir. Downton ise İlahi Işık Misyonu'na geçiş çalışmasında, yaşamın yeni yollarını ve yaşamın yeni yorumlarını arayan aktif bir özne öne sürmüştür (Richardson, 1985: 170-172). Sonuç olarak J. T. Richardson'un ana tezi, Kuhn'cu anlamda yeni bir alternatif paradigmaya benzer bir durumun özellikle sosyoloji, sosyal psikoloji ve dönüşüm araştırmalarında kullanılabileceğini öne sürmektedir. Bu yeni görüş insanları kendi eylemlerine ve sosyal bağlam içinde başkalarının eylemlerine anlam yükleyen istemli varlıklar olarak görmektedir.

Max Heirich: Bir Paradigma Kayması Olarak Dönüşüm (1997)

Sosyolog Max Heirich; din değiştirenlerin hem stres hem de gerilimden muzdarip olduğunu göstermesini sağlayan bir kontrol grubunu kullanan ilk dönüşüm araştırmacılarından birisidir. Michigan'daki Katolik Pentekostallar ve bir kontrol grubu arasındaki stres, sosyalleşme ve sosyal ağların önemine bakarak eski modelleri test etmiştir. Buna göre M. Heirich din değiştirenin temelini "kök gerçeklik" hakkındaki netliğin yok edilmesi olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bireysel faktörlerle şekillenen dini bir arayış, din değiştirenin temelini oluşturur ve bunu sosyal ağlar izler. M. Heirich, araştırmasında yalnızca genç yetişkinler arasındaki din değiştirmeyi incelemiştir. Çünkü üniversite öğrencileri her iki örneklemin de büyük bir kısmını oluşturmuştur. Ayrıca din değiştirenlerin mevcut dönüşümlerinin gücünü ve değerini artırmak için din değiştirmeden önceki günahlarını abartma eğiliminde olduklarını öne sürmüştür. M. Heirich'e göre şimdiye kadar yapılan açıklamalar ister tek başına ister birlikte ele alınsın, din değiştirenin ne olduğuna dair teorik bir açıklama olarak tatmin edici değildir. Çok genel anlatımlardır çünkü, herhangi bir perspektifin potansiyel dönüşümler için neden çekici olması gerektiğini açıklamamışlardır. Bu eksikliklere

rağmen verilerin mevcut somut durumlara ne kadar iyi uygulanacağını görmek faydalı olacaktır.

Buna göre M. Heirich çalışmasında sosyal bilim literatüründe açıklanan argümanların her biri için çeşitli göstergeler seçmiştir. Bu göstergeler dönüşümden önceki dönemde kişinin karşılaştığı stresli durumların çeşitli öz bildirimlerini içermektedir. Buna göre kişinin aile üyeleriyle, karşı cinsle, yalnızlıkla ilgili sorunlarını çeşitli bağlamlarda araştırmıştır. Katılımcılara ayrıca dönüşme sürecinde kendilerini ruhsal bir krizin ortasında mı algıladıkları veya bu süre içinde kişisel sorunlar için danışmanlık hizmeti alıp almadıklarını sormuştur. Yine katılımcıların dönüşümden önceki iki yıl boyunca psikolojik stres altında olup olmadıklarını sorarak, kişisel bir sorun olarak algılayabilecekleri stres yaratan koşullara maruz kalma durumlarına bakmıştır (Heirich, 1997: 660). Buna göre M. Heirich dini hareketlerin sosyal olarak yıkıcı bazı koşullara verilen tepkiler olduğunu savunmuştur. Ona göre misyoner dini hareketler istikrarlı sosyal bağlamlardan dramatik bir şekilde kopuk olan halklar arasında ortaya çıkmıştır. Kendinden arınma ve dünyadan geri çekilme arayışında olan içe dönük mezhepler, toplulukların çöküşünün ilk aşamalarında ortaya çıkmıştır. Sosyal olarak üretilen stres biçimleri için ikinci bir durum ise; büyük rol değişiklikleri sayılabilecek dulluk ya da boşanma, okuldan ayrılma kararları ya da evlilik, meslek planlarında değişikliklerdir. M. Heirich insanların doğum sırasının etkileri hakkındaki tartışmalardan etkilenerek araştırmasında ortanca çocukların din değiştirmeye diğerlerinden daha duyarlı olup olmadıklarını da sorgulamıştır. Araştırmasının sonuçlarına göre; Katolik Pentekostallar strese yüksek oranda maruz kalan kişilerden oluşmuştur. Ortanca kardeş olmaları şaşırtıcı derecede yüksek çıkmıştır. Kadınların sayısında da erkeklere göre bir üstünlük olduğunu fark etmiştir. Yine de ona göre, din değiştirmede “sosyal etki” bütün bunların hepsinden daha büyük bir rol oynamaktadır ve sosyal etki mevcut olduğunda din değiştirenlerin oranı ciddi bir şekilde artmaktadır (Heirich, 1997: 662-664).

M. Heirich'e göre dönüşümün bir popülasyon içinde izlediği yolu açıklayabiliriz ancak mevcut argümanlarla dini arayışın ve ona verilen cevabın arkasında ne olduğunu açıklayamayız. Gerçekliği anlamak için net bir temel sağlayan kişinin durumunu anlamak ve onunla ilişkili olarak hareket etmek için anlam ve yönelim sağlayan kişinin nihai temel duygusunu anlamak gereklidir. Dönüşüm gerçekte kişinin en temel duygularında bilinçli bir değişim içerir. Kendi şemalarıyla açıklayamadığı deneyimler veya karşılaşmalar meydana gelirse kişi, mevcut gerçeklik algısını sorgulayabilir (Heirich, 1997: 672-675). M. Heirich'e göre sosyal bilim literatürü dini grupların kendi bakış açılarının yayılması için erişim noktalarının ve ağların önemini gösterir. Din değiştirenler nüfusun her zaman küçük bir oranıdır. Din değiştirmeyi temel insan karşılaşmasının bir biçimi olarak değil, tuhaf bir deneyim olarak ele almak ve daha geniş sosyal etkileşim kalıplarının yapısıyla nasıl ilişkili olduğunu görmezden gelen sosyal-psikolojik terimlerle açıklamaya çalışmak, dönüşüm fenomenini anlama ve zenginleştirme potansiyelini ihmal eder. M. Heirich'e göre geçmiş bulguların araştırılması onların reddedilmesine yol açıyorsa bu iyi bir şey olabilir; deneyime daha temel bir düzeyde dokunan alternatif soruları formüle etme özgürlüğü sağlayabilir.

Lewis Rambo: Bütünsel, Disiplinlerarası Dönüşüm Modeli (1993)

Din değiştirmeyi ve dini dönüşüm dinamiklerini kişisel, sosyal, kültürel ve dini etkiler kapsamında çok yönlü bir değişim süreci olarak gören ve bunu daha çok teorik olarak açıklasa da saha araştırmaları ile de destekleyen bir diğer çalışma Lewis Ray Rambo'nun yazmış olduğu Understanding Religious Conversion adlı eserdir. L. R. Rambo'ya göre

din değiştirme için kullanılacak model sadece çok boyutlu ve tarihsel değil aynı zamanda süreç odaklıdır; başka bir deyişle, dönüşüm zaman içinde etkileşimli ve birikimli bir dizi öge olarak ele alınmalıdır. Bugüne kadar dile getirilen tek bir süreç veya model araştırmalar için tatmin edici olmamıştır. Dolayısıyla L. R. Rambo'ya göre din değiştirme modellerinin evrensel veya değişmez bir araç olarak değil, karmaşık verilerin düzenlenmesi için bir strateji olarak uyarlanması gerekir.

Bilimsel dönüşüm anlayışı, gizemli bir Tanrı ile engin potansiyeli ve olağanüstü karmaşıklığı olan birey arasındaki bir karşılaşma olan olguyu anlamadaki insani bir girişimdir. L. R. Rambo dini dönüşümü anlamada bağlamın önemine dikkat çekmiştir. Sosyoloğa göre bir kişinin dönüşüm sırasında yaşadığı politik, sosyal, ekonomik ve dini alanı kucaklayan çok yönlü bir bağlam vardır. Dolayısıyla dönüşüm yalnızca nesnel, dış kuvvetlerden değil, öznel, içsel motivasyon ve deneyimlerden de etkilenen bir süreçtir. Bağlamsal faktörler iletişimin yollarını, mevcut dini seçeneklerin çeşitliliğini, insanların hareketliliğini, kaynaklarını ve fırsatlarını şekillendirir (Rambo, 1993: 20). L. R. Rambo'ya göre bağlam; dini ve ruhsal dönüşümün gerçekleştiği matrisi sağlayan dinamik bir g alanıdır. Bağlam makro bağlamı ve mikro bağlamı içerir. Makro bağlam daha geniş olarak kültürel ve sosyal çevredir. Örneğin ABD ve Büyük Britanya'da makro bağlam sanayileşmeyi, kapsamlı kitle iletişimini, yüksek hareketlilik oranlarını ve böylelikle Hristiyanlığın etkisi ve gücünün değişimlerini birleştirir. Böyle bir durum insanlara muazzam seçenekler sunar. Mikro bağlam ise; ailenin, etnik grubun, dini topluluğun ve yerel komşuluğun daha yakın dünyasıdır. Bu gruplar kimlik ve aidiyet duygusunun yaratılmasında önemli bir rol oynar. Mikro bağlamsal grupla, makro bağlamla çeşitli şekillerde etkileşime girer; bazıları makro bağlamı onaylar ve kolaylaştırırken bazıları ise makro bağlamı reddeder veya değiştirmeye çalışır. Örneğin bazı grupların daha geniş bir dünyadan tecrit etme stratejisi, grubun kişiler üzerindeki etkisini daha da yoğunlaştırabilir (Rambo & Bauman, 2011: 882).

L. R. Rambo'ya göre dünyanın pek çok yerinde dinin hem kamusal hem de özel yaşamdaki biçimlendirici rolünü artık kabul etmek gereklidir. Dünyanın birçok yerinde İşlam'ın yeniden dirilmesi, Afrika, Latin Amerika ve Asya'da Hristiyanlığın yeniden canlanması ve çok sayıda yeni dini hareketin yükselişi, durağan dinlerin yeniden doğuşu, iletişim medyası aracılığıyla insanların nasıl değiştiği veya dönüştüğü kapsamlı bir tartışma ve araştırma konusu haline gelmiştir. Dolayısıyla bilim adamları dönüşüm araştırmalarına yeni yaklaşımlar getirmektedir. Bu yaklaşımlar birak özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Birincisi; din çalışmaları küreselleşmiştir. Dine dar görüşlü yaklaşımlar artık geçerli değildir. İkincisi; disiplinler arası yaklaşımlar, dini fenomenlerin karmaşıklığını ve çeşitliliğini keşfetmek için çok önemlidir. Din değiştirme konusunda disiplinler arası ve karşılaştırmalı araştırmalar, dünyanın belirli bölgelerindeki çeşitli dinlerin yerel ve ayırt edici fenomenlerini dikkatle incelemenin önemini artırmıştır. cncs ise bir zamanlar çeşitli varsayımlar, yöntemler ve teorilerde doğru olduğu kabul edilen hemen hemen tüm yaklaşımların eleştirisini yapılabilmektedir. Dördüncüsü ise; yeni yöntem ve paradigmalardan incelenirken din değiştirmenin tanımı ciddi bir yeniden değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar "conversion" kelimesinin İşlam, Hristiyanlık, Budizm, Yahudilik ve Yeni dini hareketlere doğru bir şekilde uygulanıp uygulanamayacağını sorgulamaya başlamıştır. Böylece din değiştirme veya dönüşüm çalışmaları 21. yüzyılda din, maneviyat ve kültürün dinamiklerini daha iyi anlamamız için bize büyüleyici bir pencere sağlamaktadır (Rambo, 2010: 433-434).

Bütün bunlara dayanarak L. R. Rambo dönüşüm çalışmalarını geniş bir çerçeve içinde yeniden düzenlemeyi önerir. Ona göre belirli tanımlar belirli bir zaman ve yerde belirli bir dine uygun olabilir, bunun için evrensel bir tanım yoktur. 21. yüzyılda kazanılan izlenimlerden biri, genel olarak insan değişiminin ve özellikle dönüşümün statik, tek seferlik bir olay olarak görmemize izin vermeyen dinamik süreçler olduğunun farkındalığıdır. İnsanlar her zaman hareket halindedir. Her zaman kimliğimizi yeniden kazanırız, her zaman yeni seçenekler araştırırız. Din değiştirme çalışmalarını daha küresel, disiplinler arası, çok dinli ve çok kültürlü hale gelen ve insani çıkmazın kişisel, sosyal, kültürel ve politik boyutlarını kapsayan bir alan olarak görmek gereklidir (Rambo, 2010: 437-444). Dolayısıyla L. R. Rambo; insanlar, olaylar, ideolojiler, kurumlar, beklentiler ve deneyimlerden oluşan dinamik bir güç alanında gerçekleşen bir dini değişim süreci önermiştir. Ona göre dönüşüm tek bir olaydan ziyade bir süreçtir, bağlamsaldır ve dini değişimin matrisini sağlayan ilişki süreçleri ve ideolojilerin dokusundan ayrılamaz. Dönüştürme sürecine dahil olan faktörler çoklu, etkileşimli ve kümülatiftir. Belirli dönüşümlerin benzersiz yönleri olsa da dönüşüm teorilerinin karşılaştırılması ve değerlendirilmesinde yararlı olan geniş dönüşüm tanımlarının olabileceği de varsayılabılır. Dönüşümün tek bir nedeni ve sürecin tek bir sonucu yoktur. L. R. Rambo'ya göre dönüşüm çalışmalarını iyileştirmek için disiplinler arası kaynaklar kullanılmalıdır. Dini değişim olgusu o kadar karmaşık ve çok yönlüdür ki araştırmacılar antropoloji, psikoloji ve sosyoloji de dahil olmak üzere birçok farklı disiplinden meslektaşları ile çalışmak zorundadır (Rambo, 1982: 148).

Değerlendirme ve Sonuç

Din değiştirme olgusu kişide meydana gelen değişimlerle ilişkili olduğu kadar, kişinin kendi anlam arayışı ve sosyal etkileşimleriyle de ilişkilidir. Buna göre dönüşüm tecrübesinde kişiyi merkeze alarak açıklama yapan iki temel yaklaşım ortaya koyulmuştur. Bunlardan pasifist yaklaşıma göre; yaşanan bu değişim tecrübesinde kişi pasiftir ve değişimde fazla bir etkisi yoktur. Aktivist yaklaşımda ise; din değiştirme tecrübesinde sosyal ve psikolojik şartların etkisinden çok, kişinin aktif bir arayış içinde olduğu kabul edilir. Her iki yaklaşım değerlendirilince, din değiştirme tecrübesinin ferdin bilinçli ya da bilinçsiz olarak dini inanç ve değerlerini değiştirip, yeni inanç ve değerleri benimseme faaliyeti olduğu görülür. Dönüşüm entelektüel ve pratik yönleri olan kararlar çerçevesinde meydana gelen bir durumdur. Buna göre bazı sosyal bilimciler dönüşümü inanç değişimindeki rasyonel tercih anlamında ele alırken, bazıları ise inananın yaşamında meydana gelen duygusal bir patlama şeklinde değerlendirmişlerdir. Din psikolojisi ve din sosyolojisi bilim dalları dönüşüm olayını bir dinden diğer bir dine geçişte, terk edilen veya tercih edilen din açısından değil, insanın bireysel ve toplumsal ihtiyaçları noktasından incelemektedir. Sosyal bilimler alanında 1900'lü yıllardan günümüze gelinceye kadar dönüşüm tecrübesinin ne olduğunu, bireylerin din değiştirme kararlarını nasıl verdiklerini, hangi süreçlerden geçtiklerini tespit etmek için birtakım teoriler geliştirilmiştir. Psikolojik faktörleri dikkate alan çalışmalarda daha çok kişilerde meydana gelen değişim incelenmeye çalışılırken; sosyolojik çalışmalarda ise kişilerin yaşadığı bu tecrübeye ne tür sosyal faktörlerin ve ne tür stratejilerin etkili olduğu üzerinde durulmaktadır. Son zamanlarda ise din değiştirip yeni bir gruba katılan bireylerde hem dini hem psikolojik ve sosyal motivasyonların etkilerini bir arada inceleyen disiplinler arası çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda din değiştirmenin tek bir kaidenin olmadığı, çok kapsamlı ve çok yönlü sonuçlar doğuran, kişinin yetiştiği değişik şekil, şart ve farklı kültürel bağlamlarda gerçekleşen bir tecrübe olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Bu bağlamda W. James ile birlikte dönüşümün incelemesi farklı kavramsallaştırmaların ve dolayısıyla dönüşümün çoklu tanımlarının bir tartışmasıyla başlamıştır. Daha sonra önemli psikolojik ve sosyolojik dönüşüm yaklaşımları ve teorileri ortaya konulmuştur. Bunlar dönüşüm konusundaki farklılıkları anlamak ve açıklamak için oldukça önemlidir. Dönüşüm olgusu dönüşümün sosyal entegrasyonunu, dönüşümün sonuçlarının niteliğini, duygu, din ve kimliğin dönüşümde oynadığı rolleri içermesi bakımından önemlidir (Gooren, 2010: 10). Konuyla ilgili son yıllarda mikro, makro ve orta düzeydeki yaklaşımlara ek olarak; sosyal, kültürel ve hatta küresel bağlamlara ilişkin farkındalık artık kaçınılmaz bir öneme sahiptir. 1990'lara kadar olan din değiştirme sosyolojisi Lofland & Stark'a bir dizi dipnot gibi görünüyorsa da dönüşüm araştırmaları artık daha fazla ve çok çeşitlidir. Dönüşüm karmaşık bir olgudur ve tek bir yaklaşım yeterli değildir. Bu teorik ve bağlamsal değişikliklere ek olarak, din değiştirme sosyolojisinde son araştırmalar, dönüşüm deneyiminin davranışsal, ilişkisel ve duygusal yönlerini önceki araştırmalardan daha fazla vurgulamaktadır (Yang & Abel: 150). Ani ve aşamalı dönüşümler ve bunlara bağlı paradigmlar arasında önemli bir ayrım yapılmaktadır. Klasik dönüşüm paradigması din değiştirmeyi psikolojiyle ilgili olarak ani ve kişisel bir değişim olarak algılarken, çağdaş paradigma daha çok sosyolojiden etkilenecek dönüşüm süreçleri üzerindeki kademeli sosyal etkilere odaklanmıştır (Jindra, 2014: 10). Yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde din değiştirme çalışmaları Batılı, Hıristiyanlaşmış topluluklar üzerinde verilerin toplandığı sınırlı örneklerle odaklansa da (çoğu zaman beyaz Protestanlar) bugün dünyanın her yerinde farklı ırk ve mezhepten insanların dönüşümleri araştırılmaktadır. Geçerli, küresel olarak uygulanabilir bir din değiştirme sosyolojisi için araştırmanın kapsamını tüm din, kültür ve dillere genişletmek çok önemlidir. Bu yönde bazı araştırma adımları atılmıştır. Köse ve Loewenthal, İngilizlerin İslam'ı kabul etmesiyle ilgili psikolojik faktörleri araştırmıştır. Maslim ve Bjorck, ABD'li kadınlar arasında İslam'a geçmenin nedenlerini araştırmıştır. Bockian, Glenwick ve Bernstein, Yahudiliğe geçenlere bir "değişim aşamaları" modeli uygulamışlardır. Jindra, Yehova'nın Şahitlerinin ve Üniteryen Evrenselcilerin örneklerinde "dini sahne" gelişimini araştırmıştır. Streib, Hood, Keller, Csöff ve Silver, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'daki dönüşümü çözüme sürecini araştırmıştır. Dünyada kısa bir süre içinde genişletilmiş örnekler üzerinde yapılan bu çalışmalar din değiştirme sosyolojisinin ilerlemeye başladığının bir göstergesidir (Paloutzian, 2014: 18). Dolayısıyla dönüşüm olgusu dönüşümün sosyal entegrasyonunu, dönüşüm aralığını, dönüşümün sonuçlarının niteliğini, kriz, duygu, din ve kimliğin dönüşümde oynadığı rolleri içermesi bakımından çok çeşitli şekillerde ortaya konulmuştur. Bu bakımdan hangi dönüşüm bileşenlerinin ve onları çevreleyen konuların belirlenmesi gelecekteki araştırmacılara dönüşüm sürecini doğru bir şekilde ölçmek için pratik başlangıç noktaları sağlaması bakımından önemlidir.

Sonuç olarak dini dönüşüm alanında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar yeni dini hareketlerin ortaya çıkmasından sonra daha da artmıştır. Makalemizde din değiştirmenin geleneksel ve modern çalışmaları, bazı seçilmiş araştırmacılar aracılığıyla gözden geçirilerek, kullandıkları bazı temel temalar, modeller ve metaforlar ele alınmıştır. Bu çalışmalar araştırmalara dayalı olarak etkileşimli ve zaman içinde birikimli olarak ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili önemli gördüğümüz ve yeni bir katkı sunan bazı bilim adamlarının yaklaşımları incelenmiştir. Şimdiye kadar dönüşüm sosyolojisine önemli bir başvuru ve katkı sağlamış olan bu yaklaşımlara göre; başlangıçta din değiştirme çalışmaları Hıristiyan teolojisinde ele alınan kavramları kullanırken, daha sonra alana yeni çalışmaların kazandırılmasıyla birlikte bilimsel terimler kullanılmaya

başlanmış ve konu Hristiyan teolojisinden bağımsızlaşmıştır. Ayrıca başlangıçta din değiştiren insanlar için beyin yıkama, mahrumiyet ve hastalıklı bir benlik kavramları kullanılırken, bugün aktif, arayan, manipüle eden ve çıkar sağlayan insanlar olarak ele alındığı görülmektedir. Yine ilk olarak Batı'da psikoloji bilimi etrafında ele alınan çalışmaların, bugün birçok disiplin tarafından yeni kavram ve terimlerin eklenerek dünyanın pek çok yerinde çeşitli din ve mezheplerde çalışılması, konunun öneminin giderek arttığını göstermektedir. Ülkemizde de bu çalışmaların artması din değiştirme konusunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	*Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. * Bu çalışma "Diyarbakır İncil Topluluğu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" isimli doktora tezinden üretilmiştir
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * This study was produced from the doctoral thesis named "A Sociological Research on the Diyarbakir Bible Society".
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Gooren, H. (2010). *Religious Conversion and Disaffiliation: Tracing Patterns of Change in Faith Practices*, Palgrave Macmillan, United States.

Greil, A. L. & Rudy, D. R. (1984). "What Have We Learned from Process Models Of Conversion? An Examination of Ten Case Studies", *Sociological Focus*, Vol. 17, No. 4, pp. 305-323.

Greil, A. L. (1977). "Previous Dispositions and Conversion to Perspectives of Social and Religious Movements", *Sociological Analysis*, 1977, 38: 2, pp.115-125.

Heirich, M. (1997). "Change of Heart: A Test of Some Widely Held Theories about Religious Conversion", *American Journal of Sociology*, V. 83 No: 3: 653-680.

Jindra, I. W. (2014). *New Model of Religious Conversion: Beyond Network Theory and Social Constructivism*, Religion in the Americas Series, Brill.

Kirman, M. A. (2004). *Din Değişirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım, Dini Araştırmalar*, Cilt: 6, S. 1.

Kling, D. W. (2014). "Conversion to Christianity", in the *Oxford Handbook of Religious Conversion*, ed. by Rambo L. R. and Farhadian C. E., New York: Oxford University Press.

Köse, A. (2019). *Neden İslam'ı Seçiyorlar: Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Lofland, J. & Stark, R. (1965). "Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective", *American Sociological Review*, Vol. 30, No. 6, 862-875.

Lofland, J. (2017). *Protest: Studies of Collective Behavior and Social Movements*, Routledge, Third Avenue, New York.

Paloutzian, R. F. & Richardson, J. F. & Rambo, L. R. (1999). "Religious Conversion and Personality Change", *Journal of Personality* 67: 6, by Blackwell Publishers, USA.

Paloutzian, R. F. (2014). "Psychology of Religious Conversion and Spiritual Transformation", *The Oxford Handbook of Religious Conversion* Edited by Lewis R. Rambo and Charles E. F.

Rambo, L. R. & Steven C. B. (2011). "Psychology of Conversion and Spiritual Transformation", *Pastoral Psychol*, 61: 879-894.

Rambo, L. R. (1993). *Understanding Religious Conversion*, Yale University Press.

Rambo, L. R. (2010). "Conversion Studies, Pastoral Counseling, and Cultural Studies: Engaging and Embracing a New Paradigm", *Pastoral Psychol*, 59: 433-445.

Richardson, J. T. (1985). "The Active vs. Passive Convert: Paradigm Conflict in Conversion/Recruitment Research", *Journal for The Scientific Study of Religion*, Vol. 24, No. 2, pp. 163-179.

Snow, D. A. & Machalek, R. (1983). "As a Social Type, Sociological Theory", Vol. 1. 259-289.

Snow, D. A. & Machalek, R. (1984). "The Sociology of Conversion, *Annual Review of Sociology*", Vol. 10, pp. 167-190.

Snow, D. A. & Phillips, C. L. (1980). "Lofland-Stark Conversion Model: A Critical Reassessment", *Social Problems*, Vol. 27, No. 4.

Straus, R. A. (1979). "Religious Conversion as a Personal and Collective Accomplishment", *Sociological Analysis*, Vol. 40, No. 2, pp. 158-165, Published By: Oxford University Press.

Streib, H. & Keller, B. (2004). "Research Center for Biographical Studies in Contemporary Religion", *University of Bielefeld*, Vol: 26, No: 1, pp. 181-200, January, Germany.

William, J. (2014). *Varieties of Religious Experience*, October 17. [Ebook 621].

Yang, F. & Abel, A. (2014). "Sociology of Religious Conversion", In *Oxford Handbook of Religious Conversion*, Edited by Rambo L. R. and Farhadian C. E., 140-296, Oxford: Oxford University Press.